

מצוות יישוב ארץ ישראל

ראש הישיבה הרב צפניה דרורי

ראשי פרקים

- א. מצוות יישוב הארץ ברמב"ם - קושיות ותירוצים
- ב. שיטת הגר"ן
- ג. המקור לשיטת הגר"ן - מדת החסידות
- ד. ה'אור שמח' כמסייע לגר"ן
- ה. מצווה כללית ומצווה פרטית

א. מצוות יישוב הארץ ברמב"ם - קושיות ותירוצים

שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל מצוות שבתורה, והלכות רבות נאמרו בה. ערכה הגדול של מצווה זו מבואר בהרחבה ב'יד החזקה' לרמב"ם ופרטי ההלכות מבארים, שמצווה זו קיימת בכל דור, הן בחובה לבנותה ולגאלה מיד נוכרים והן בחובה לעלות אליה ולהיות בה, או באיסור לצאת ממנה לארץ אחרת.

למרות כל זאת, הרמב"ם אינו מונה את המצווה הזו במניין המצוות. נושאי כליו של 'ספר המצוות' דנים בהרחבה בעניין למה לא מנה הרמב"ם את המצווה כפי שמנה אותה הרמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות.

קשה מאוד לקבל את דברי ה'מגילת אסתר' שטרח להוכיח שאין מצווה זו, שנהגה בכניסת יהושע לארץ ישראל, נוהגת לדורות הבאים, ואינה נוהגת בזמן הזה.

רבים ניסו לדון ולהשיב, ועלי היה מקובל הסברו של מורי ורבי הגה"צ ר' צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, שכתב כי כיוון שכל המצוות תלויות במצוות יישוב ארץ ישראל, וכפי שביאר הרמב"ם בהלכות ראש חודש, שכל המצוות התלויות בקידוש החודש, כמו החגים, היו בטלות לו היה נכחד לגמרי היישוב היהודי מארץ ישראל, וכיון שכל התורה כולה תלויה במצוות יישוב הארץ כדברי רש"י¹ - "ושמתם את דברי"² - אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות, הניחו תפילין, עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר³ 'הציבי לך ציונים', כלומר שכל קיום מצוות בחוץ לארץ הוא בגדר "הציבי לך ציונים", הרי יש להתייחס למצוות יישוב הארץ כאל ציווי כללי שלא נמנה בספר המצוות, כפי האמור בהקדמתו של הרמב"ם לספר המצוות.

1. ועיין עוד ברמב"ן דברים יא, יח
2. דברים יא, יח
3. ירמיה לא, כ

ב. שיטת הגרז"ן

מצאתי דרך חדשה לישב הרמב"ם במאמר תורני⁴ שפרסם הגרז"ן הרב הגאון ר' זלמן נחמיה גולדברג. לשיטתו, מצוות יישוב ארץ ישראל הנה מצווה של קדושה, שאין מצווים בה ככל המצוות שבתורה. בכל המצוות, אין הבדל בין צדיקים לפשוטי עם. ובכל המצוות אין הבדל בין עבירה הנעשית בקביעות לבין עבירה הנעשית בארעי, ואילו במצוות יישוב ארץ ישראל אנו מבחינים בכל אלה. יש אנשים שאסור להם לצאת מא"י מפני יישוב הארץ ויש שיוצאים וחוזרים לחו"ל. צדיקים מצווים להישאר בארץ ישראל אפילו בזמן הרעב, למרות שמי שלא נוהג בחסידות מותר לצאת. הרי שמצוות יישוב א"י דומה למצוות "קדושים תהיו"⁵, או למצוות "ועשית הישר והטוב"⁶, שהיא משתנית מאדם לאדם, וממצב למצב שלא מצווים בה בצורה מוחלטת, אלא מצד הרמה האישית המיוחדת של כל אדם. וציוויים כאלה הרי הם נכללים ב"קדושים תהיו" ולא נמנים כמצווה בפני עצמה, אף כי מצווה זו מחייבת הרבה הלכות פרטיות כפי שכתבם הרמב"ם ב'יד החזקה', וכל זה מדאורייתא.

ג. המקור לשיטת הגרז"ן - מדת החסידות

הרעיון הכללי שביטא כאן הגרז"ן נידון על ידו, כחלק ממשא ומתן של הלכה והוא משלב בתוכו הלכה ואגדה, דבר שאין מצוי במשא ומתן כגון זה.

המקור, לדעתו, למצוות יישוב א"י אינו כפי האמור ברמב"ן מפסוקים המצווים על כיבוש הארץ והיישוב בה. הגרז"ן פרץ לו דרך משלו. למרות שהוא אינו מאזכר בדבריו את שיטת ה'מסילת ישרים' על החסידות, אני מוכרח להקדימה, כי ללא דברי ה'מסילת ישרים' קשה לקבל את חידושו של הגרז"ן, שלומדים מצווה זו ממצוות שונות המגלות את מגמת התורה אפילו שאינה מפורשת בפסוק.

הרמח"ל מחדש שחסידי יודע את רצון ה' מתוך עיון במצוות התורה. כל מצווה מלמדת על רצון הקב"ה והחסיד הרואה את רצון ה' להיטיב - הרי הוא מבקש להרבות טוב באותו כיוון שהמצווה הפרטית מנחה אותו. מתוך כך מגיע החסיד לקרבת אלוקים, מכון את רצונו ומעשיו לרצון ה'.

בדומה לזה מחדש ר' זלמן נחמיה כי חז"ל למדו ממספר מצוות את המצווה ליישב את א"י ולחיות בתוכה. שתי מצוות מלמדות על רצון ה' שניישוב את הארץ בכל הדורות והן מבוארות ומפורטות בפסיקה ההלכתית.

4. פורסם בקובץ 'בית אהרון' של חסידי קרלין סטולין, תמוז תשסא

5. ויקרא יט, ב

6. דברים ו, יח

7. ועיין עוד ב'מסילת ישרים' בפרק יט

א. "לא תסגיר עבד אל אדוניו".⁸ בהלכות עבדים פוסק הרמב"ם: "עבד שברח מחוצה לארץ לארץ אין מחזירין לו לעבדות ועליו נאמר 'לא תסגיר עבד אל אדוניו' ואומר לרבו שיכתוב לא גט שחרור ויכתוב לו שטר חוב בדמיו עד שתשיג ידו ויתן לו, ואם לא רצה האדון לשחררו מפקיעין ב"ד שיעבדו מעליו וילך לו".⁹ וכן נפסק בשו"ע שהלכה זו נוהגת גם בזמן הזה.¹⁰

מכך שציוותה התורה לשחררו אם ברח לארץ, אנו לומדים שיש מצווה בשיבת הארץ, והעבד שבחר לשבת בתוכה משתחרר ונעשה בן חורין משום מצוות יישוב ארץ ישראל.

ב. דין החוזרים מן המלחמה - "מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו",¹¹ וכתב הרמב"ם שדין זה קיים רק בארץ ישראל: "וכל הבונה בית או נוטע כרם בחוצה לארץ אינו חוזר עליה".¹²

מכאן ראייה שבניית בית ונטיעת כרם בארץ ישראל היא מצווה מן התורה. וגם השמחה ביישוב הארץ חביבה לפני המקום עד שפוטרים בגללה את הבונה והנוטע מלצאת למלחמה. שאם היינו סבורים שיציאתנו נפטרה רק מפני עגמת נפשו וצער - מדוע הבחינה התורה בין אם ביתו בנוי בארץ או בחו"ל, הרי גם על בית ונטיעת בחוץ לארץ יש עגמת נפש.

לפי זה חידש הגרז"ן הלכה מתוך טעמה של תורה (ממש כשיטת ר' שמעון שדריש טעמא דקרא'¹³) "מאחר שהתורה משבת את ארץ ישראל ויישובה בה (בהבטחות לאבות ולבני ישראל) וכן במצווה שהבונה בית ונוטע כרם בא"י חוזר מהמלחמה. לכן בשיבת ארץ ישראל מקיים מצוות 'קדושים תהיו'".

דומה היא מצוות יישוב ארץ ישראל למצוות "ועשית הישר והטוב", שממנה למדנו שיעשה אדם לפני משורת הדין כמו להחזיר אבדה לאחר ייאוש, שכופין לעשיר ואין כופין לעני כמו שפסק רמ"א בחו"מ.¹⁴ וכן חסיד וירא שמיים שהצילו מדליקה בשבת אחרי שבעל החפצים הפקירם כדי שיהיה מותר להצילם בשבת, מכל מקום חסיד וירא שמיים מחזירים, אלא שחסיד - מחזיר בחינם וירא שמיים יכול לבקש שישלמו לו על פעולתו, ואדם שאינו לא חסיד ולא ירא שמיים אינו מחזיר כלל. וכן בסבלים ששברו את החבית גובה מהם דמי חבית, אבל לרבה בר בר חנן פסק רב שלא ייקח מהם תשלום¹⁵ וכן כתב ה'מגיד משנה' סוף הלכות שכנים לגבי 'בר מצרא'.

8. דברים כג טז

9. רמב"ם הלכות עבדים פ"ח ה"י

10. יו"ד סימן רסז סעיף פה

11. דברים כ, ה

12. הלכות מלכים פ"ז ה"ד

13. יבמות כג ע"א "הניחא לרבי שמעון, דדריש טעמא דקרא"

14. סימן רנט סעיף ה "אע"פ שמן הדין במקום שרוב עובדי כוכבים מצויים, אפילו נתן ישראל בה

סימן אינו חייב להחזיר, טוב וישר לעשות לפני משורת הדין להחזיר לישראל שנתן בה סימן.

הג"ה ואם הוא עני ובעל אבידה עשיר, אין צריך לעשות לפני משורת הדין" ועיין שם בש"ך.

15. בבא מציעא פג ע"א: "רבה בר בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא. שקל לגלימיהו, אתו אמרו לרב. אמר ליה: הב להו גלימיהו. - אמר ליה: דינא הכי? - אמר ליה: אין, 'למען תלך בדרך טובים'. יהיב להו גלימיהו. אמרו ליה: עניי אנן, וטרחינן כולה יומא, וכפינן, ולית לן

ובכל המקרים האלו נלמד, שאף על פי שבאיסור "לא תגנוב" או במצוות השבת אבדה אין הבדל בין עני לעשיר או בין חכם גדול לאיש פשוט, באותם הסעיפים הנובעים מציווי כללי של "ועשית הישר והטוב" זה תלוי ברמה של כל אחד, ולפי חסידותו - גודל חיובו.

לעומת זאת, במצוות מפורטות כמו איסור נבילה, אין הפרש בין אוכל הרבה לאוכל מעט, שאפילו על אכילת כזית לוקים¹⁶ ואין הבדל בין אדם בריא לבין אדם חלש. כל שלא היה פיקוח נפש - אסור. אבל במצוות הנובעות מדין "קדושים תהיו", יש הבדל אם שותה מעט יין או שותה הרבה. אם אוכל בשר לפי הצורך או אם אוכל בזלילה, וכן יש הבדל בין אדם גדול בתורה ובחכמה, שאסור לדבר דברים בטלים, לבין אדם פשוט, וכן בעשרת ימי תשובה לעומת כל השנה, שנוהרים אז מלאכול פת פלטר.¹⁷

ד. היאור שמח' כמסייע לגרז"ן

אפשר לתמוך את דברי הגרז"ן בשיטה מיוחדת של ר' מאיר שמחה מדווינסק, בעל ה'אור שמח', המחדש שיש הבדל בין מצוות מפורטות לשאינן מפורטות. מצוות "קדושים תהיו" הרי היא דומה בהיותה בלתי מפורטת למצוות לימוד תורה ותפילין, שהאדם יכול לקיימן כל היום, או להפסיק עשייתו לפי מצבו ודרגתו או מעלתו.

לפי ה'אור שמח' בהלכות תלמוד תורה מצוות אלו הן בכלל המצוות שאינן מפורטות. שהרי מצוות תפילין היא ללכת עימם כל היום. ואף על פי כן אנו מסירים התפילין בסוף התפילה, ואפילו יש בידינו להניחן לזמן ארוך. לפי ה'אור שמח', כל שהמצווה אינה מוגדרת ניתן "לשער לקיים המצווה כל אחד לפי דרגתו וכפי צרכו... וכמו שמותר לאכול ואין חוששין לביטול תורה של אותה שעה, כך ניתן גם במצוות תפילין".

על פי זה מתפרשת הנהגתם של החכמים תושבי ארץ ישראל שהיו מלווים את חבריהם החוזרים לחו"ל עד עכו, ומשם חזרו כדי שלא יכנסו לחו"ל או יפרדו מא"י לשעה קלה: "כי הוּוּ מיפטר רבנן מהדדי - בעכו הוּוּ מפטרי".¹⁸ וברש"י: "בני מדינת הים שהיו הולכין ללמוד תורה בארץ ישראל, כשחוזרים לבתיהם היו חבריהם בני ארץ ישראל מלווים אותם עד עכו ומשם נפטרים מהם. שאסור לבני ארץ ישראל לצאת חוצה לארץ".

לתושבי הארץ אסור לצאת, (ואילו לתושבי חו"ל מותר לצאת) מפני שהם יכולים לקיים המצווה ועליהם להדר בה, אבל בני חו"ל מותר להם לצאת, כי לפי מצבם או מצב משפחתם צריכים לצאת, ואז לא חלה עליהם מצוות יישוב הארץ, שהיא לכל אחד לפי מצבו, כפי שנקוט ב'אור שמח' לגבי מצוות כלליות בלתי מפורטות.

מידי. אמר ליה: זיל הב אגרייהו. - אמר ליה: דינא הכי? - אמר ליה: אין, 'וארחות צדיקים תשמרי' "

16. הלכות מאכלות אסורות פ"ב ס"ב

17. שו"ע אורח חיים סימן תרג, סעיף א

18. גיטין עו ע"ב

ה. מצווה כללית ומצווה פרטית

וקשה עלי הדמיון שדימה הגרז"ן את מצוות תלמוד תורה למצוות יישוב הארץ. שהרי, מצינו בהלכה במצוות יישוב ארץ ישראל, אסור לצאת מארץ ישראל אפילו לשעה, וזו הוראה לכל אדם. ולפי דבריו לא היה ראוי לחייב את כולם בכל הפרטים, אלא לאפשר לכל אחד לנהוג כפי כוחו ודבקותו. וכן פוסק הרמב"ם:

"אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין, במה דברים אמורים כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריווח, ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום".¹⁹

וחכמים הקפידו שלא לעבור את גבול הארץ בעכו בפסיעתם, ולכאורה במצווה כללית אין צריך להקפיד על התמדה בכל רגע או שעה.

נראה לי שיש להוסיף על דברי הגרז"ן הבחנה בין מצווה פרטית למצווה שבה תלוי גורל כלל ישראל, שהיא בגדר קיומו של עולם, אשר בה כל פרט במעשהו קובע את מצבה של הארץ או את מצבו של העולם, שבזה אנו מצווים להקפיד על כל יחיד שלא יקלקל את האחיזה בארץ, למשל בגיטין לענין מצוות פריה ורביה שהיא לך קיום לעולם:

"מי שחציו עבד וחציו בן חורין - עובד את רבו פעם יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי ב"ה. ב"ש אומרים: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם! לישא שפחה אי אפשר - שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר - שכבר חציו עבד. יבטל! והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: 'לא תהו בראה לשבת יצרה!' אלא מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש".²⁰

כאן למדנו שהפסוק "לא תהו בראה"²¹ שמדבר על עצם קיומו של עולם וקיומו של אדם, מחייב את האדון לשחרר את העבד, כי באי שחרורו הוא פוגע בעצם העולם והאדם. וכיוצא בזה, אם העבד נמצא בחו"ל, האדון לא חייב להישמע ולשחררו כדי שיצא לארץ, אבל אם ברח לארץ, התורה אסרה להוציאו, כי עכשיו הוא שייך לארץ והוצאתו היא פגיעה בו עצמו ופגיעה בארץ ישראל, ואסור לאדון לפגוע באלה. לכן ציוותה בזה "לא תשיב עבד אל אדניו".²²

19. הלכות מלכים פ"ה ה"יט

20. גיטין פ"ד מ"ה

21. ישעיה מ"ה, יח

22. דברים כג, טז

ומעתה מי שיושב בארץ ישראל ויוצא ממנה לכל סיבה קלה הוא פוגע בשיבת ארץ ישראל ואת זה אסרו עליו. ומה שהתירו לתלמידי חו"ל לצאת, זה מפני שנשותיהם ממתנות להם שנכנס לגדר "לשאת אשה", שמותר. או שבלעדי ההיתר לצאת ימנעו לבא לארץ ישראל גם לזמן קצר ותיפגע ישיבת הארץ. אבל יושבי הארץ צריכים להיזהר מלצאת בהתאם לגדרים שקבעו חז"ל.

וכן נראה שמה שציוו להשיב מן המלחמה את בונה הבית בארץ ישראל לא מפני קיום המצווה, שהרי הבית כבר עומד והכרם כבר נטוע, אלא שהשמחה ביישוב ארץ ישראל ערך בפני עצמה היא ואדם חייב בשמחת הילולים, השמחה ביישוב ארץ ישראל היא סוד **המסירות נפש עליה**, ועל כן ציוותה תורה להכיר בעת היציאה למלחמה הרשות בעיקרון, שגורל קיומנו תלוי בבניה ובנטיעה שכל כולה לא נעשית אלא כדי להיטיב מצבנו בארץ ישראל. היא משחררת את האיש ממלחמת הרשות שנועדה לאותו ענין, להבטיח את רתיעת אויבנו להתקיפנו ולהטריד את חיינו בפחד ואת משפחתנו בעצב ודאגה.

